

VLAARDINGSE VISSERSKINDEREN OMSTREEKS 1900

Peter Hertog

Inleiding¹

De oude volkswijsheid 'onbekend maakt onbemind' is ook van toepassing op de visserij. Het gebrek aan belangstelling voor deze bedrijfstak, die eeuwenlang het maritieme beeld van Nederland heeft bepaald, komt voort uit de geringe omvang van de visserij op nationaal niveau. Vooruitgang, zo veronderstelde men, wordt alleen afgelezen uit de omvang van de (grootschalige) industriële bedrijvigheid. Op lokaal niveau echter was het wel en wee van een groot deel van de bevolking direct verbonden met de uitkomsten van de vlaardingse haringvisserij. Tijdens mijn bronnenonderzoek in Vlaardingen ontdekte ik dat tot voor kort de publicaties, waarin wel aandacht werd besteed aan de haringvisserij, voornamelijk verslagen bevatten van zuiver economische aard, zoals in- en uitvoerstatistieken, aantallen en typen schepen, vangstopbrengsten, enzovoort. Hiermee werd getracht het roemrijke verleden van het vlaardingse haringbedrijf aan te tonen. De vissers en hun familieleden, die het bedrijf lieten functioneren, bleven onbesproken².

De laatste jaren is er gelukkig ook op dit terrein enige literatuur verschenen. In navolging van A. G. Ligtharts bekende boek 'De Vlaardingers en hun haringvisserij' deed in de jaren zeventig een nieuwe tendens in de vlaardingse geschiedschrijving haar intrede, die zich vooral richtte op het dagelijks leven van de vissers. Met name het Visserijmuseum en de redactie van het Historisch Jaarboek Vlaardingen hebben zich de laatste tien jaar moeite getroost om een beeld te geven van de sociale ontwikkelingen in het visserijbedrijf omstreeks 1900. Toen bleek dat schriftelijk bronnenmateriaal lacunes vertoonde of zelfs helemaal niet voor handen was, stortte men zich op de 'oral history' om aldus biografisch materiaal te verzamelen. Oud-vissers en boetsters vertrouwden hun ervaringen aan het papier toe.

Een jonge generatie historici toonde door publicaties en tentoonstellingen interesse voor de levensomstan-

digheden van hun grootouders, die zelf omstreeks 1900 kinderen waren. Het enige samenvattende beeld over deze kinderen is het helder geschreven boekje van Annemiek van der Veen. In de standaardwerken over de visserij wordt slechts heel summier ingegaan op de functie en de verdiensten. Slechts een enkele passage schenkt aandacht aan een meer persoonlijke benadering. Toch zijn het juist deze verbrokkelde stukjes bronnenmateriaal in combinatie met recente publicaties die mij in staat stelden het dagelijks leven van visserskinderen, toegespitst op hun woon- en werkomstandigheden, tot leven te brengen. Realiteit en idealisering zijn daarbij moeilijk van elkaar te schei-

De Kuiperstraat omstreeks 1900.

den. Ik hoop op deze wijze een bijdrage te leveren aan het in beeld brengen van het leven en werken van mensen, van kinderen, die in het verleden te veel in de vergetelheid van de geschiedschrijving zijn geraakt.

De woonomstandigheden

De meeste vissersgezinnen woonden dicht bij elkaar in hofjes in het oudste stadsdeel tussen Hoogstraat en Biersloot. De woonomstandigheden in dit beruchte 'Achterom' waren erbarmelijk slecht en beantwoordden op geen enkele wijze aan de eenvoudigste eisen van comfort. Voor een huur van ongeveer 60 cent per week werd een krot bewoond waar het daglicht door de nauwe steegjes en vensters nauwelijks binnendrong. Het was daar gebruikelijk dat gezinnen met zes kinderen een bekrompen ruimte met een oppervlakte van hooguit 12 vierkante meter ter beschikking hadden om in te koken, eten, wassen, drogen, slapen, kortom te wonen, al is dat nauwelijks voor te stellen.

Er heerste in en om de woningen voortdurend een bedwelmende stank van vermolmd hout en afval. Een toilet was een ongekende luxe. Veelal stond ergens in een hoekje een emmer, die voor dat doel werd gebruikt.

In sommige hofjes werd een bouwvallig optrekje als toilet ingericht en gedeeld met meerdere gezinnen uit de buurt. Omdat de karren van de reinigingsdienst te weinig rondgingen, werden de uitwerpselen veelal buiten op straat gegooid. Soms liepen de riolen dwars door de woonkamer heen, als ze er tenminste waren. Woningen waren van binnen erg vochtig, tocht had vrij spel. In veel vissersgezinnen kwamen rheumatische aandoeningen of besmettelijke ziekten zoals tyfus of tuberculose door de slechte bouw en ontoereikende sanitaire voorzieningen zeer regelmatig voor. De kwaliteit van het drinkwater dat met een emmer uit de haven of sloot werd gehaald, zal daar zeker toe hebben bijgedragen. Het gemeentebestuur besloot omstreeks 1900 tot sloop van dit complex over te gaan. De volkshuisvesting liet echter nog veel te wensen over, al kwam daar enige verbetering in door de bouw van nieuwe arbeiderswoningen. Veel vissers konden echter de hoge huurprijzen van deze nieuwe woningen niet betalen³.

De familie Kruininger was daartoe wel in staat. Het

was een bekend vlaardings vissersgezin, waarvan de jongens generaties lang het ruime sop als werkterrein kozen. Uit een interview met Eef Kruininger werd duidelijk hoe zijn vader omstreeks de eeuwwisseling als kind moet hebben gewoond in zo'n nieuwe woning aan de Liesveldse Laan nr. 3: 'Het huis had één vertrek van 12 vierkante meter en een kleine, schuin aflopende bijkeuken die een gootsteenbak bezat, die tevens dienst deed als wasplaats voor de wekelijkse schoonmaakbeurt. Boven het woonvertrek was een lage zoldering als slaapplaats ingericht voor vier kinderen. Mijn ouders sliepen in de bedstee beneden. Mijn drie zussen sliepen op zolder in één bed onder de dakpannen. Bij strenge vorst reikten de ijspegels tot net boven hun bed. De inrichting van de woonkamer was eenvoudig. Een kast en een tafel waren het voornaamste meubilair. Een wandspreuk met 'Aan Gods zegen is alles gelegen' en een paar aardewerkjes op de schoorsteenmantel completeerden het huisraad. Zat het financieel een beetje mee dan kon worden gespaard voor een ledikant of een stoel. Nee, 2 behoorlijk ingerichte kamers vond je enkel in de woning van de schipper. De wekelijks af te dragen huur bedroeg 1 gulden per week. Mijn vader was zoals veel van zijn buren matroos op een haringlogger. In de winter was hij thuis en genoot dan een geringe uitkering uit het Zeemansfonds van 1 gulden per week. Doordat na 1870 een betere tijd aanbrak in de haringvisserij had het gezin een voor die tijd redelijk bestaan. Toch was het een sober bestaan. Echte honger heeft het gezin van mijn vader nooit gekend. De maaltijd was zeer eenvoudig. Het middageten bestond meestal uit stampot van aardappelen, peen, uien, vis en een beetje vet. Vaak was er voor de avondboterham geen boter of beleg. Vlees werd vrijwel niet gegeten, omdat dat veel te duur was. Dat gold ook voor wittebrood. In plaats daarvan at mijn vader altijd roggebrood. Het is bijna vanzelfsprekend dat de kleren door alle kinderen werden gedragen en op de groei gekocht'⁴.

De schooltijd

De terugkeer van een vlaardings vissersschip werd door middel van een grote rode bal in de kerktoeren bekend gemaakt. Ieder visserskind keek regelmatig op naar de omloop van de kerk op de Grote Markt. Nauwelijks hing daar de grote roodgekleurde bal of de hele stad

Het van stapel lopen van een logger was steeds een avontuur voor de jeugd, ca. 1900.

wist het al. De kinderen joelden, renden en zorgden ervoor dat het nieuws snel werd verspreid: 'Een bal op! Een bal op!'. Op school zorgde dat voor heel wat spijbelaars. Zonder een goede smoes kwamen de jongens dan te laat op school. Een portie strafwerk was meestal het resultaat. De vreugde van het weerzien met vader of broer vergoedde veel. Wisten de kinderen van de torenwachter eenmaal welk schip binnen liep, dan stoven zij uiteen om de verwanten het goede nieuws als eerste mee te delen. Als beloning kregen ze dan veelal 2 cent, die direct bij de dichtstbijzijnde snoepwinkel werden opgemaakt. Ook op andere plaatsen maakten mensen zich vrij. De zorgen werden even opzij gezet: boetsters kwamen naar de aankomst van een familielid kijken, kuipers kwamen informeren naar de vangst en de reder informeerde naar schip en winst. Vader bracht een gratis maaltje mee dat een welkome aanvulling vormde op de eenzijdig samengestelde menukaart. Deze aangename periode duurde nooit langer dan 48 uur. Een schip dat vrijdags terugkeerde, werd op

zaterdag gereed gemaakt om op maandag weer te vertrekken. De vissersvrouw zorgde dus in haar eentje voor de opvoeding van de kinderen. Vissersvrouwen waren dan ook zelfstandig. De heersende moraal in die tijd was dat de getrouwde vrouwen thuis hoorden te zijn ten behoeve van de kinderen. Maar de kosten voor huur, voedsel en schoolgeld waren zo hoog dat vele vissersvrouwen met een groot gezin moesten gaan werken voor een paar centen extra als visverkoopster, naaister of boetster. De visserij was immers een seizoenbedrijf en gaf wisselvallige, lage inkomsten. Na afloop van de haringteelt vond menig visser geen werk in de beugvaart. Het betekende werkloosheid en bijna geen verdiensten van december tot april. De extra inkomsten waren dus bittere noodzaak. De werkdag duurde niet zelden van 's ochtends zes tot 's avonds acht uur. De moederlijke zorg werd meestal overgenomen door grootmoeder of andere behulpzame kennissen. Maar deze opvang kon niet altijd worden gevonden. Oudere kinderen speelden en zwierven dan de hele dag

op straat. Meestal nam het oudste meisje de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van kleinere broertjes of zusjes over. Ze deed de boodschappen waarbij elke cent goed werd besteed, bereidde het eten, waste en verstelde de kleding. Kortom, een meisje wist dus wat haar te wachten stond als ze een visser trouwde.

Voor de jongens waren er meer opwindende zaken te beleven. Het van stapel lopen van een logger was een gebeurtenis die iedere vlaardingse jongen zich kan herinneren. In Vlaardingen was de actieve medewerking van de jeugd eigenlijk onmisbaar. Wanneer de logger van een helling langs de Oude Haven van stapel liep dan raakte het door de grote vaart onherroepelijk in de modderige klei aan de overkant vast. Daarom mocht er een uitgelaten groep van zo'n 100 jongens aan boord. Op commando liepen zij allemaal tegelijkertijd van bakboord naar stuurboord en omgekeerd, net zo lang tot het schip uiteindelijk was losgewrikt. Dit soort gebeurtenissen zorgde voor pieken in het verzuim op school. Maar ook ontbraken kinderen veelal omdat de ouders het nut van een opleiding niet inzagen en hun kinderen nauwelijks stimuleerden tot geregeld schoolbezoek. Bovendien konden zij vaak iets bijverdienen. Ook na schooltijd gingen veel kinderen niet spelen, maar geld verdienen.

De noodzaak tot onderwijs werd veelal gepropageerd door buitenstaanders. De vissers zagen er het nut niet van in. De kinderarbeid werd door de Leerplichtwet van 1901 verder beperkt. Kinderen moesten tenminste zes jaar lager onderwijs volgen waarin o.m. rekenen, schrijven en lezen werden onderricht. De meeste kinderen zaten op de Tusschen- of Kostelooze school waar het lesgeld het laagst was: 10 cent per week voor het eerste kind.

Nadat de school uit was, bood de haven voldoende speelmogelijkheden: ballen, verstoppertje spelen, hoepelen en touwtje springen waren geliefde spelletjes. Er viel altijd wel wat te beleven. Deze onbezorgde tijd duurde niet eeuwig. Met het bereiken van de twaalfjarige leeftijd begon het arbeidsleven van het kind⁵.

Kinderarbeid

Eén van de sociale misstanden van de negentiende eeuw was dat jonge kinderen loonarbeid verrichtten.

Elk kind droeg zo bij in het totale inkomen van het gezin, dat wanneer er niets tegen zat, zich op de rand van het bestaansminimum bevond. Niet alleen de sociale omstandigheden in Vlaardingen waren destijds nog van dien aard dat de jeugd zo spoedig mogelijk moest gaan werken. Voor met name de kinderen van haringvissers was dit zeker niet ongebruikelijk. Het bedrijf van de zeevisserij beperkte zich niet tot de visvangst zelf. Er waren veel ambachtelijke nevenbedrijven aan verbonden, waarin kinderarbeid heel gewoon was. Op het einde van de negentiende eeuw heeft men pogingen gedaan om dit terug te dringen. In 1874 werd de Kinderwet van Houten aangenomen. Hierin werd bepaald dat kinderen beneden de leeftijd van 12 jaar met uitzondering van huishoudelijke arbeid en veldwerk geen loonarbeid mochten verrichten. De Leerplichtwet van 1901 beperkte het voor kinderen veel te zware werk nog meer door zes jaar lager onderwijs verplicht te stellen. Het duurde echter nog tot 1919 voordat de Arbeidswet tot stand kwam, waarbij loonarbeid door kinderen beneden de leeftijd van 14 jaar werd verboden.

Blijkens een verslag van de plaatselijke schoolcommissie over het jaar 1877 waren er onder de 648 kinderen die de openbare school voor gewoon lager onderwijs bezochten slechts 19 jongens en 7 meisjes van 12 jaar en ouder. Ietwat ironisch wordt in het verslag opgemerkt dat de ouders zelden zo goed op de hoogte waren van de verjaardagen van hun kinderen als juist in die tijd. Bij het bereiken van de twaalfde verjaardag werd het merendeel van de leerlingen van school gehaald. Hoeveel ouderen weten zich dat moment nog heel goed te herinneren? Het korte antwoord dat burgemeester en wethouders van Vlaardingen naar aanleiding van een ministeriële enquête uit 1841 gaven over de kinderarbeid doet vermoeden dat zich in de nijverheid geen problemen voordeden: 'Eindelijk worden ook nog op enkele fabrieken jongens en meisjes gebruikt tegen een gering, aan hun werk geëvenaard loon'. Toch is er heel wat meer bekend over kinderarbeid in vlaardingse bedrijven. Uit de tabellen van de Staat van Fabrieken, Tafrijken en Bedrijven van 1843 blijkt dat in de bedrijven 83 kinderen werkzaam zijn op een totaal van 425 arbeidskrachten. Dit aantal zal rond 1900 niet veel minder zijn geweest, al zullen de Kinder- en Leerplichtwet de leeftijd van de jeugdige werknemers enigszins

Kuiperij van C. Goedknecht aan de 1e Van Leyden Gaalstraat, rechts de koffiejongens, 1903.

verhoogd hebben. Frappant is dat vooral in de touwslagerij van burgemeester H. L. van Linden van den Heuvel een vrij grote mate van kinderarbeid bestond: 6 van de 15 werknemers waren kinderen. Was de gemeente daarom zo zwijgzaam bij de beantwoording van de enquête uit 1841, vroeg Den Admirant zich in een onderzoek af? Veel vlaardingse jongens vonden werk in de kuiperijen als koffiejongens of hulpje voor lichte bezigheden. In de middagpauze haalde hij het eten voor de kuipers op bij de vrouwen thuis. Om zijn handen voor de koffieketels vrij te houden werden de broodmaaltijden in zogeheten stikkezakjes geborgen, die de jongen om zijn nek kon hangen.

Op veertienjarige leeftijd werd hem van lieverlee de kennis en de vaardigheid bijgebracht van het kuipen, zodat volledig aan het arbeidsproces kon worden deelgenomen. Uit een enquête van het NVV in 1907 blijkt dat in het vlaardingse kuipersbedrijf werkzaam waren 671 volwassen mannelijke arbeiders, 75 jongens tussen veertien en achttien jaar en 163 kinderen van twaalf of dertien jaar. Deze kinderen moesten genoeg nemen met een weekloon van 1 à 2 gulden. Ook in de industriële bedrijven, die zich vanaf ca 1880 in Vlaardingen vestigden, zoals Hollandia, Vacca, Kreber, Vulcaan, Lever's Zeepfabriek en de Verenigde Glasfabrieken vonden kinderen werk.

Een andere verkapte vorm van kinderarbeid werd ver-

richt door leerlingen van de haringnettenbreischool. Deze school was een armeninstelling voor kinderen, onverschillig van welke godsdienst. Op deze wijze werden enerzijds door het vervaardigen van haringnetten de onderwijskosten terugverdiend en anderzijds de leerlingen bekend gemaakt met de toekomstige werkdruk. Toen in de jaren zeventig van de vorige eeuw de lichte katoenen netten machinaal werden vervaardigd, verdween de school⁶.

De vissersjongens: naar zee

Menig schrijver over de visserij blijft zich verwonderd afvragen hoe het toch mogelijk is dat steeds opnieuw jongens aanmonsterden om de gevaren en ontberingen van de zee voor een laag loon te trotseren. Omstreeks 1900 waren er immers alternatieven in de opkomende industriële ondernemingen in de stad. Een geregeld leven, hogere lonen en minder kans op ongelukken lagen binnen bereik. Sommige auteurs menen een verklaring gevonden te hebben in het avontuur van het reizen op zee, romantiek en onafhankelijkheid, die het wonnen van de voordelen dat ander soort werk bood. Andere schrijvers beweren dat de jongens wel gedwongen waren om naar zee te gaan in een vissersstad als Vlaardingen. Hun hele leven hoorden ze nergens anders over praten. De kinderen zwierven langs de kaden en kregen vanzelf lust om te varen. Elk schoolkind zag wel eens zijn kans schoon om aan boord te klimmen van zo'n schip op zoek naar het onbekende. Het aanhoren van een spannend verhaal van stoere zeelui, die over een kolkende zee spraken als over een voorbij trekkende regenbui, versterkte hun drang naar de zee alleen maar⁷.

De werkelijke reden waarom de jongens naar zee gingen was veel dringender. Al deze gevoelens van romantiek ten spijt, de visserszoon ging niet naar zee om op één dag volwassen te worden of om spannende avonturen te beleven. Het was bittere noodzaak. Hoewel de betere resultaten in de haringvisserij na 1870 tot hogere inkomsten voor de vissers leidden, bleven de verdiensten schraal. En de werktijden bleven lang. Een gemiddelde werkdag van 14 uren was geen uitzondering. De uitspraak van een vissersvrouw: 'Wij leven en werken altijd voor de kruimels, de sleet en de mond' laat zien dat zelfs al werkten moeders mee, het nog een

armoedig bestaan was in vissersgezinnen. De vissers verdienden maar een half jaar redelijk. Na de haringteelt van 26 weken was er geen werk meer in de wintervaart. Vissersvrouwen vonden wel werk als boetster of naaister, maar hun aantal mag niet worden overdreven. Al met al bleef na aftrek van huur, kleding, zee-uitrusting, brandstof en schoonmaakmiddelen van loon of minimale uitkering niet veel meer over voor voedsel. De gemiddelde verdiensten bedroegen 5 gulden en 73 cent per week, terwijl 6 gulden het minimum was om het huishoudboekje rond te krijgen. Ja, dat visser-zijn hield zelfs in de bloeiperiode van de visserij omstreeks de eeuwwisseling heel wat ellende in. 's Winters was het vaak honger lijden voor de gezinnen. Visserskinderen bedelden dan langs de deuren om een boterham. H. K. van Minnen daarover: 'Bij ons thuis moest die boterham altijd ter plaatse genuttigd worden in de gang. En we hebben ook nog een oud vrouwtje geholpen, anders was ze zeker van de honger gestorven. In feite was er veel meer romantiek dan thans, maar ook veel meer armoede en honger'⁸. De jongens gingen op twaalfjarige leeftijd uit economische noodzaak naar zee 'voor de kost' om het kinderrijke gezin financieel te

ontlasten. Het betekende thuis een mond minder en bovendien verdiende de jongen 15 gulden per reis. Wanneer men bedenkt dat zelfs kuipers en scheepstimmerlieden met hun zonen langs de kuiperijen en werven moesten leuren, dan valt het te begrijpen dat een visserszoon helemaal geen keuze had. Hij moest gewoon naar zee⁹.

Door de Kinderwet van Houten kwam het niet meer voor dat een jochie van 6 jaar meeging om klusjes te doen. Dat mocht pas vanaf zijn twaalfde jaar. Toch kwamen jonge kinderen aan boord van vlaardingse vissersschepen regelmatig voor. Sommigen voeren al op tienjarige leeftijd mee, maar dat was meer een soort vrijetijdsbesteding in de vakantie of 'in de kost zijn'. Zo'n visser was Arie van Roon. Als zevenjarige maakte hij in 1898 zijn eerste reisje aan boord van zijn vaders schip, de VL 157. In 1904 begon zijn vissersloopbaan als afhoudertje, eveneens op het schip van zijn vader¹⁰. Visser K. Groen die in oktober 1912 voor het eerst naar zee ging vertelt zijn relaas: 'De school verlaten hebbende, moest er verdiend worden. Het geld was schaars in die dagen en er was geen weelde in de gezinnen, alleen armoede. Er waren geen sociale voorzieningen zoals nu. Als er geen werk was, dan ook geen verdiensten. Dus was het bittere noodzaak dat reeds op jeugdige leeftijd er moest worden meegewerkt om de last te helpen dragen'¹¹. Ondanks deze belabberde toestand waarin niet zelden kou en honger werd geleden, beoordeelden velen die omstreeks 1900 kind waren dat het de leukste tijd uit hun leven was. Visser Groen opnieuw: 'Er was in ons gezin geen rijkdom, maar we waren tevreden en gelukkig met elkaar'. Ontevredenheid was iets dat niet bestond, het was onchristelijk. Onder de bevolking leefde een diep godsdienstig besef en de kerk stond in het midden van de gemeenschap.

En op een dag was het dan zover: de vissersjongen ging voor het eerst naar zee. Als het moment van afvaren naderde, stond thuis alles in het teken van het vertrek. De laatste dagen voor het vertrek van de vloot was het in Vlaardingen altijd een drukte van belang. Op Buisjesdag, 15 juni, vertrokken de schepen, uitgezwaaid door familieleden. Op 24 juni begon dan het echte visseizoen met het uitwerpen van de vleet. Ondanks de weemoed van het vertrek was voor zo'n kleine jongen het leven aan boord zo slecht nog niet. Voormalig

Voor het eerst naar zee . . .

afhoudertje Dirk Cornelis Visser: 'Om zes uur gingen we eten en voor het eerst aten we gebakken haring bij de rijst. Er was eten in overvloed. Ik nam er wel tien voor mijn rekening'¹².

In antwoord op de al eerder genoemde enquête uit 1841 rapporteerden burgemeester en wethouders: 'Veel kinderen van den visschersstand worden reeds vroeg naar zee medegenomen, aldaar gehard tegen ongemakken en opgeleid tot varensgezellen waarbij ze al spoedig ook kleine verdiensten hebben en niet meer ten laste en onderhoud van moeders zijn'¹³. Notaris en raadslid Anthonie Knottenbelt gaf in zijn reactie op het voorstel tot verbod van kinderarbeid onder de leeftijd van 14 jaar de volgende mening: 'In geen enkel opzicht bij de visscherij betrokken, steeds ijverend voor goed onderwijs voelde ik mij gedwongen als onpartijdig beoordeelaar de vorenstaande beschouwingen te leveren. De slotsom is deze: het wetsontwerp op den kinderarbeid mag overmatigen arbeid tegengaan, doch het bevordert de verwaarlozing der kinderen. Ten opzichte van de visscherij strijdt het met de beginselen waarvan het uitgaat omdat dit bedrijf de gezondheid bevordert en geen overmatigen arbeid eischt, terwijl het de vorming van koene zeelui en kloeke visschers belet'¹⁴. Het is eenvoudig om over andermans kinderen te oordelen. Sommige bestuurders en notabelen waren niet vrij van een zekere arrogantie. Zij meenden beter dan anderen te kunnen uitmaken wat goed voor de burgers van de stad was.

Het leven en werken aan boord beviel niet iedere beëindiging. Genoeg afhoudertjes waren na de beëindiging van hun eerste reis met geen goede of kwade woorden weer aan boord te krijgen. Sommigen wilden dit voorbeeld graag volgen, maar durfden of konden niet: er moest immers verdiend worden¹⁵. Ook aan de wal was er werk in het haringbedrijf. Wanneer men bedenkt dat alleen de afhouders en reepschieters jonger dan zestien jaar waren, dan kan aan de hand van het geboortecijfer worden berekend dat nooit meer dan 30 procent van de vlaardingse jongens naar zee ging. Voorwaar toch geen gering aantal...

De afhouder en de reepschieter

Ging je voor het eerst naar zee, dan was het maar goed

dat de reis naar de visgronden enige tijd in beslag nam. De nieuwe visser had het voorlopig te druk met het krijgen van zeebenen op het slingerende schip en met het bedwingen van een opstandige maag. Dirk Cornelis Visser over zijn eerste reis op volle zee: 'Ik lustte geen eten, ik moest toch maar weer spuwen. Geeft niet zei vader dan, dan heb je tenminste wat in je maag en doet het niet meer zo zeer als je spuwt. Want door het vele braken deed mijn maag zo'n pijn. De logger lag aardig rustig, maar als de man aan het roer even niet oplette, kon het schip met een dreun met zijn kop in de zee duiken. Dan leek het wel of mijn maag en ingewanden naar mijn keel sprongen. Ik liet mijn kom en lepel vallen en met een paar sprongen vloog ik de trap op naar boven om te ...'¹⁶.

Slechts enkele dagen waren meestal voldoende om de zeeziekte te overwinnen en dan kon de carrière als afhouder beginnen. De vleet werd om 4 uur in de middag uitgezet of geschoten. Als de wind een beetje meehielp was men daar om 8 uur mee klaar. De oudste van de 3 jongeren aan boord haalde de reep uit het reepruim. Hierna ging men eten. Snel ging de bemanning vervolgens te kooi, want rond middernacht moest iedereen weer present zijn. Dan klonk het uit de mond van de schipper: 't-is-t'er-van halen'. Bij het halen van de vleet moest de reepschieter dan aan de reep trekken, waardoor deze goed van de spil liep en recht het ruim inging. Het werk was zwaar en niet zonder gevaar. D. C. Visser vertelt: 'De logger lag regelmatig flink te stampen. Vader ging dan naar voren om de reep los te maken. Voor een jongen was het veel te gevaarlijk. Eén verkeerde beweging kon je vingers of je hand kosten'¹⁷. De zee bracht het leven aan boord voortdurend in gevaar. In de Nieuwe Vlaardingsche Courant komen tussen 1890 en 1910 regelmatig berichten voor over het overboord slaan en verdrinken van vooral jeugdige vissers.

De woorden: 'Zullen we eerst een bakkie doen', kwam voor de verkleumde vissers op het nachtelijk dek als een verlossing. Daarna ging het weer een uur of drie verder tot de vleet helemaal binnen was. Na wat brood en koffie ging men onmiddellijk kaken. Dat duurde ongeveer tot 1 uur in de middag waarna de warme maaltijd werd genuttigd. Bij een grote vangst werd deze niet zelden overgeslagen of uitgesteld, omdat de haring beter vers verwerkt kon worden. Hierna deed

men een dutje. Om 4 uur werd de vleet weer uitgezet en nuttigde de bemanning het avondeten. Hierna ging men weer te kooi. Op die manier ging het 14 uur per dag, 6 dagen per week, 6 of 7 weken achtereenvolgend van mei tot november. De zondagsrust werd echter tot ver in deze eeuw door de meeste schippers in ere gehouden.

De afhouder werkte dag en nacht met de anderen mee. Hij had vele taken. Tijdens het kaken voorzag hij iedereen van voldoende haring en bracht de bewerkte haring naar de warbak waarin ze werd gezouten. Bij het kuipen van de haring gaf hij de spullen aan. Ook allerhande huishoudelijke zaken vielen onder zijn verantwoordelijkheid. Na afloop van het kaken zorgde hij voor een blinkend schoon dek. Zo zorgde hij voor voldoende brandstof voor het fornuis, hield de keuken en het vooronder schoon en bracht de koffie rond. Soms kookte hij ook zelf. Hoewel hij net van de schoolbanken kwam om het vak te leren, werd van hem verwacht dat hij zonder morren meedraaide in het werktempo van de anderen. Meestal begon de afhouder aan boord van het schip van vader of oom, die dan aanwijzingen gaven en een houvast boden waarop je altijd terug kon vallen¹⁸.

Een pijnlijke beroepskwaal van haringvisseren waren de pekeltveters. Tijdens het kaken konden aan hand of arm verwondingen ontstaan. Door aanraking met zout veroorzaakten deze verwondingen veel jeuk, scheurden open en gingen zweren. Het werk ging echter gewoon door. Zonder op dit soort voorvallen te letten, idealiseerde Knottenbelt het leven aan boord op nog een aantal andere punten: 'Jongens in wie enige leerlust zit, houden op zee nog wel enige tijd over. Valt de regen met plassen neer, dan is er de kombuis beneden om ze te verwarmen en vinden zij in hun kisten nog kleederen om ze te verwisselen met de natte. Met gevaarlijk weer mochten zij niet aan boord'¹⁹.

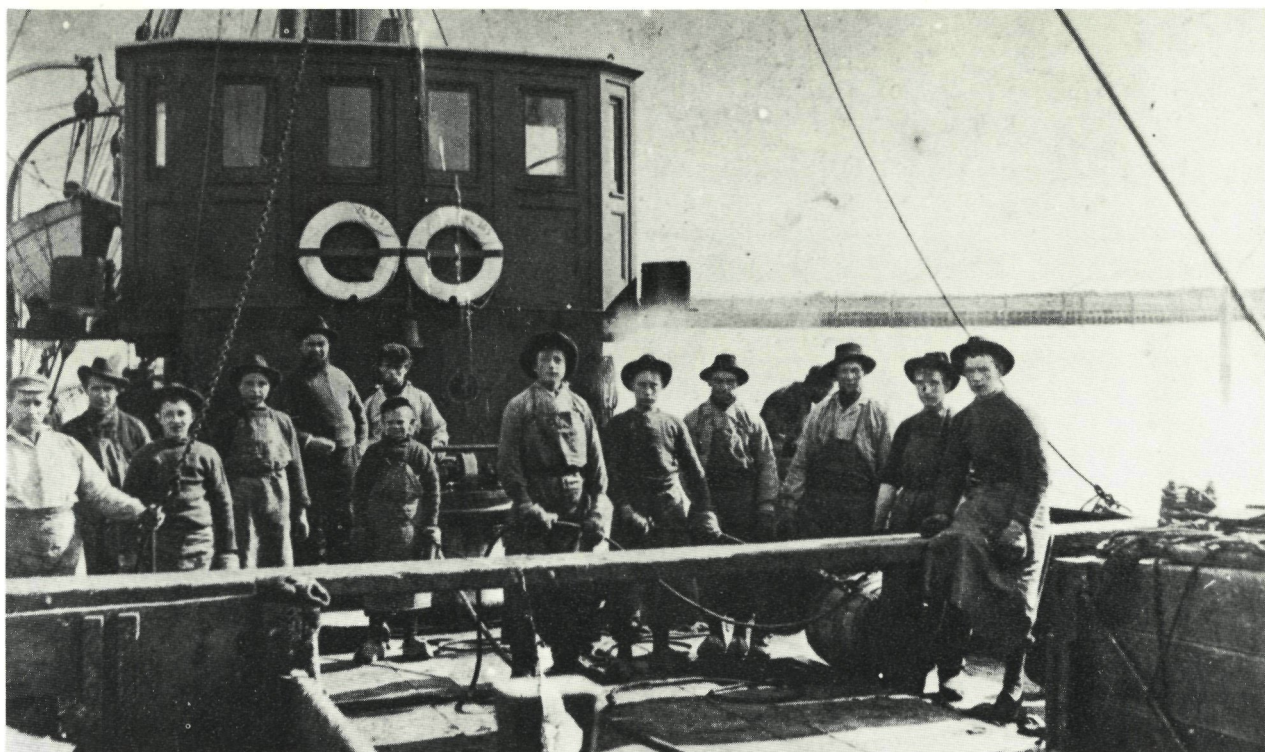
Deze onzin werd verkondigd door een 'onpartijdige' beoordelaar, die beter zou moeten weten. Oud-visser Ligthart over hoe gezond het leven aan boord wel was: 'Al waren er velen van mening dat de visserman niet-tegenstaande een slechte huisvesting, gezond bleef omdat hij een gedeelte van de dag en nacht volop frisse lucht kon inademen, een feit is dat in die jaren menig jeugdige zeeman de teelt moest afbreken want hij had alweer bloed opgebracht! Ongetwijfeld is de zeelucht

gezond, maar van ijzer moet men zijn om op den duur bestand te zijn tegen de overgang van een benauwde en stinkende atmosfeer van het logies naar de koele zeelucht in kleren die bijna nooit droog waren'²⁰. Daarbij kwam nog dat de jongsten wegens plaatsgebrek veelal niet in het vooronder met de anderen konden eten, maar afzonderlijk aan dek. Hun maaltijd bestond vaak uit een restant dat in de pannen was achtergebleven en niet zelden aangebrand bleek te zijn.

Na de haringteelt mocht slechts een enkel afhoudertje mee als speeljongen op een beugsloep. Hij had als taak de rivierprikken, die als aas werden gebruikt, net voordat ze aan de haakjes werden bevestigd door te bijten. Een vieze bittere bloedsmaak in de mond was het gevolg²¹. De meeste afhoudertjes gingen echter terug naar school. Vanaf 1889 bestond in Vlaardingen de Visscherijschool. Kennis van vader op zoon was niet meer voldoende om de wettelijke en technische ontwikkelingen in de visserij op de voet te volgen. De belangstelling was in het begin gering. Op een bepaald moment telde de school slechts 8 leerlingen²². Ondanks vakken als zeevaartkunde, biologie, natuurkunde en rekenen, zagen veel ouders en ook reders de noodzaak van visserij-onderwijs niet in. Men zag niet in hoe

Machinekamerles in de Visscherijschool, ca. 1930.

De bemanning van Noordster VL 185, in het midden het afhoudertje, ca. 1920.

theoretische kennis tot grotere vangsten en verdiensten kon leiden. De harde leerschool op zee, daar ging het om. Verder was het schoolgeld van 50 cent per week veel te hoog. Vooral buitenstaanders propageerden het belang van de school. Toen later het onderwijs gratis werd doordat reders 1 gulden per schip en 2 gulden en 50 cent per scholier betaalden en het gemeentebestuur een echt schoolgebouw in plaats van een bovenzolder-tje ter beschikking stelde, werd de belangstelling beter²³.

De afhouder zette in de tweede of derde zomer zijn vissersloopbaan voort als reepschieter. Naast het opschieten van de reep was hij ook de toeverlaat van de nieuwe afhouder. Hij kreeg steeds meer verantwoordelijk werk zoals wachtlopen, koers bepalen en aan het roer staan. Na dit jaar werd hij matroos en daarmee een volwaardig bemanningslid. Een afhouder verdiende in verhouding tot een koffiejongen in de kuiperij goed. Na een haringteelt met een redelijke vangst bracht hij

2 gulden en 30 cent tot 3 gulden en 70 cent per week binnen, inclusief voeding, zootje en afsnijden. De koffiejongen kwam niet verder dan 1 gulden en 50 cent per week. Bovendien was zijn arbeidsplaats niet zeker. In de visserij daarentegen was de jongen na aanmonstering verplicht voor de hele teelt van ongeveer 26 weken te tekenen. De reepschieter verdiende zelfs 4 gulden per week²⁴.

Het volkslogies

Een vissersschip is een bedrijfsvaartuig waarvan elke centimeter ruimte zo efficiënt mogelijk benut wordt voor proviand, vistuig en visvangst. Het zal niemand verwonderen dat de huisvesting aan boord nog slechter was dan thuis. Elk comfort ontbrak op een logger. Lange tijd achtereen moesten 12 man in een broeiende en stinkende ruimte van 10 à 12 vierkante meter slapen, koken, wassen, wonen en eten. In deze ellende berustten de vissers: het was nooit anders geweest en het kon

ook niet anders. Door de lange werktijden en de zorg voor het dagelijks bestaan hadden ze geen tijd voor bezinning. In een rapport van een commissie uit 1910 werd ten aanzien van het logies het volgende opgemerkt: 'De woningtoestand aan boord van vissersvaartuigen is eenerzijds over het algemeen niet zo slecht als dikwijls afgeschilderd wordt en kan over het geheel niet bepaald ongunstig worden genoemd, anderzijds is hij ook niet volstrekt ideaal en in verschillende opzichten voor verbetering vatbaar'²⁵. Deze conclusie vormde een zwakke afspiegeling van de werkelijke toestand aan boord, want al verschilde het misschien inderdaad niet zoveel van thuis, het was mensonwaardig. Voor alles werd aan boord plaats gemaakt: voor netten, tonnen, vangst en op de laatste plaats kwamen de mensen: 'Haringvissers zijn geen haringen, die geacht worden niet te blijven leven, maar dat zal de reder toch zeker

wel willen zien van de vissers'²⁶. Menig volkslogies werd door de gezondheidscommissie afgekeurd, maar zolang er geen wettelijke bepalingen waren, die de minimale eisen vaststelden, stonden de vissers machteloos. Ligthart meende de oplossing gevonden te hebben: 'Dat wanneer reders en hun gezinnen slechts enkele dagen in het vooronder van een logger zouden moeten leven, ongetwijfeld het ontwerp van nieuwe schepen met betrekking tot het logies er anders uit zou hebben gezien'²⁷. Ook reder Arie Hoogendijk vond het mensonwaardig en schonk in zijn ontwerpen meer aandacht aan het logies²⁸. Echter, pas bij de invoering van de grotere stoomloggers in de jaren twintig zou de situatie enigszins verbeteren.

De schipper en de stuurman hadden het in het ruime achterlogies redelijk getroffen. Voor de overige 12 be-

Haringkaken aan boord van Prinses Juliana VL 97, 1929.

manningsleden in het voorlogies waren in een kleine ruimte slechts 10 of soms slechts 8 kooien beschikbaar. Tot 1920 was het niet ongebruikelijk dat de jongens bij volwassen matrozen in de kooien moesten kruipen, omdat er te weinig slaappleatsen waren. Let wel, het betrof hier kooien van 60 centimeter breed en 170 centimeter lang. Dubbele kooien, waarin 3 of zelfs 4 personen sliepen, kwam alleen voor op de bomschuiten. Als er al kooien voor de jongens waren, dan was het niet prettig gesteld met de lengte ervan: sommige waren maar 140 centimeter lang, zodat men zich alsnog op diende te vouwen. Bovendien kwam het voor dat in die kooien ook de proviandvoorraad werd geborgen.

Dit kwam de hygiëne zeker niet ten goede²⁹. Een landelijke onderzoekscommissie vond een verbod niet nodig, ondanks haar conclusie 'dat de visschers maar al te vaak niet vrij bleken te zijn van ongedierte of bleken te lijden aan een huidziekte, opgedaan van een slaapgenoot en daarmee thuis het hele gezin infecteerden. In dit opzicht achtte men de moraliteit van onze visschers verblijdend hoog, maar uit hygiënisch oogpunt was het afkeurenswaardig'³⁰. De vissers zagen er blijkbaar ook tegenop het logies periodiek te reinigen. Veelal leek het meer op een zwijnenstal dan op een woonverblijf. De persoonlijke eigendommen lagen temidden van etensresten her en der verspreid. Zindelijkheid was niet de grootste deugd van de vissers. Eén keer per week namen de vissers aan boord een wasbeurt. Gelijktijdig reinigden zij dan hun kleding, zo goed als mogelijk was. Naar een toilet zou natuurlijk tevergeefs zijn gezocht. De vissers maakten gebruik van een halve ton, die na verloop van tijd werd gereinigd met zee-water. En hoewel tuberculose in vissersplaatsen veel voorkwam, stelde de commissie vast dat de vissers van deze ziekte geen last hadden: 'Het visserswerk was te zwaar en het voedsel te overvloedig'³¹. De overgang van het benauwde logies naar de koude zeelucht was voor de in natte kleren gehulde vissers te groot. Menigeen moest de teelt wegens ziekte afbreken. De veel gehoorde opmerking dat vissersjongens er na afloop van de teelt zo goed uitzagen, is of een indicatie voor de slechte toestand aan de wal, of pure onzin of een geval van uiterlijke schijn. Waarschijnlijk is één van de laatst genoemde mogelijkheden van toepassing. De visserswoningen waren slecht, maar het volkslogies was mensonwaardig. De commissie stelde voor dat de schippers

periodiek het volkslogies zouden laten schoonmaken. De schuld voor de erbarmelijk slechte omstandigheden kan slechts voor een deel aan de vissers worden toegeschreven, want het volkslogies nodigde ook niet bepaald uit tot enige schoonmaakactiviteiten. Het excuus van de reders dat de vissers het thuis niet veel beter hadden, ging ook niet helemaal op³².

Het eten aan boord

De voedselvoorziening aan boord van een logger werd verzorgd door de rederij. De schipper speelde daarbij een belangrijke rol. In een commentaar op de nieuwe monsterrol, schreef H. van der Linde in 1906: 'Tus-schen leveranciers en schippers bestaan somwijlen zulk vriendschappelijke verhoudingen dat de zeelieden niet tevreden kunnen zijn, maar zich naar de letter van artikel 8 tevreden moeten houden'³³. De reders probeerden de hoge kosten voor victualiën te beperken door in te schrijven bij de goedkoopste leverancier. De kwaliteit liet daardoor nogal eens te wensen over. Sommige rederijen stelden in overleg met de schipper een erg krappe victualielijst op, zodat bij een lange reis het voedsel voortijdig opraaakte. Op de lijsten kwamen opmerkelijk grote hoeveelheden rijst voor. Rijst gold aan boord als een vervanging voor aardappelen, die niet goed bewaard konden worden. Naast het voedsel op de lijst hadden de vissers het hele seizoen vrij gebruik van gevangen vis. Oorspronkelijk werd deze vis gezien als een extra versnapering, maar uit een rapport uit 1910 bleek dat het meer als hoofdvoedsel werd gebruikt: 'Uit het voor onze magen schrikbarend aantal haringen dat gewoonlijk 's avonds bij de rijst wordt verorberd, terwijl een schelvis van flink kaliber gemakkelijk door een man tijdens de maaltijd wordt gebruikt'³⁴.

In het begin van deze eeuw zag het menu aan boord van een logger er als volgt uit: op werkdagen begonnen de vissers 's morgens met brood met koffie, of wat daarvoor doorging. De avondmaaltijd bestond uit rijst met gebakken vis en bier, thee of koffie. Deze twee maaltijden waren elke dag ongeveer hetzelfde. De middagmaaltijd wisselde echter elke dag: maandag: bruine bonen met vet; dinsdag: erwtensoep met spek; woensdag: aardappelen met gebakken vis; donderdag: erwtensoep met spek; vrijdag: bruine bonen met capucij-

ners met vet; zaterdag: aardappelen met gebakken vis; zondag: zakkoek met rozijnen, aardappelen, spek en vis of vlees³⁵. Bij de rijst kregen de vissers stroop of pudding. Groenten waren alleen gedurende de eerste dagen van de reis aanwezig. Daarnaast nam elke visser zelf ook nog enige lekkernijen van thuis mee in zijn stoppekistje. De vissersjongen kreeg van zijn moeder veelal ook voedingsmiddelen mee: boter, spek, kaas, suiker en gecondenseerde melk. Fruit ontbrak aan boord, want dat was te duur. Vlees was slechts in kleine hoeveelheden aan boord voorradig³⁶. Uit deze gegevens blijkt dat de hoeveelheid voedsel ruim voldoende was. Bij menig reder waren na afloop van de teelt nog grote hoeveelheden levensmiddelen over, die onder de vissers verdeeld werden. Soms was het zelfs voldoende om een gezin 8 à 10 weken van voedsel te voorzien. Reder Arie Hoogendijk had voor een deel gelijk toen hij constateerde: 'De voeding aan boord onzer schepen is in het algemeen goed en overvloedig. Deze en de frissche zeelucht doet menigeen die tenger en met bleke wangen de eerste reis aan boord stapt, blozend en wel de teelt beëindigen'³⁷. Het oordeel van de onderzoekscommissie uit 1910 over het voedsel aan boord van vissersschepen was gunstig, zowel qua kwaliteit als kwantiteit. Alleen had men bezwaren tegen de geringe variatie van het menu. De voedingskosten per man per dag op een vlaardingse logger ter haringvaart bedroegen 46 cent. Ter vergelijking, de voedingskosten van een soldaat per dag waren slechts 30 cent. Thuis zou een vissersjongen nooit voor zo'n hoog bedrag aan eten voorgeschoteld hebben gekregen, omdat dan één persoon het halve weekloon voor zijn rekening zou nemen. Minder gunstig oordeelde de commissie over de kwaliteit van het drinkwater en het scheepsbier. Het drinkwater werd gewoon met een emmer uit de haven gehaald. Gevallen van cholera waren het onafwendbare gevolg. Bovendien liep de kwaliteit van het drinkwater tijdens lange reizen nog verder achteruit. Op den duur werd het zelfs helemaal onbruikbaar. Ook het scheepsbier was vaak van inferieure kwaliteit. Voor de prijs van 4 cent per liter kon dat ook niet anders. De commissie raadde aan om het water tegen een geringe vergoeding te kopen bij het drinkwaterleidingbedrijf en scheepsbier te nemen van 6 cent per liter.

Op de loggers trof men geen echte kok aan. Het aanwijzen van de kok geschiedde via loting of één van

Reder Arie Hoogendijk Jzn, ca 1920.

de jongens werd ervoor aangesteld. De uitverkorene kreeg er een kleine extra vergoeding voor. De kok moest eerst zijn gewone werkzaamheden afmaken alvorens hij voor het eten kon zorgen. Drukke werkzaamheden en een geringe vergoeding zorgden ervoor dat de kok zich weinig inspande om de kombuis te reinigen of het eten met enige zorg te bereiden. Vuile pannen werden direct weer gebruikt en de aangebakken laag werd nauwelijks verwijderd. Op de vloer gevallen voedsel werd weer in de pan geschept. Het afval werd in het vooronder gegooid. De vissers aten uit een grote pan en dronken uit één pul bier, die rondging. De oorzaak van deze onhygiënische toestanden lag grotendeels bij de vissers zelf. Een bemanning die enigszins prijs stelde op een goede bereiding van het voedsel en de kok voldoende tijd gaf om het eten klaar te maken

Vlaardingse nettenboetsters, ca. 1920.

en de kombuis te reinigen, kon daar zelf voor zorgen. Een schipper met overwicht kon erop toezien dat de tafelmanieren van de vissers ook aan boord op peil bleven³⁸.

De vissersmeisjes: op de boetschuur

In het voorafgaande is alleen gesproken over de vissersjongens. Ook vissersmeisjes probeerden zo snel mogelijk werk te vinden. Tussen de schooltijden door deden ze boodschappen of huishoudelijke klusjes, waarvoor ze dan een paar stuivers kregen. Op hun twaalfde jaar waren de schoolbanken voor hen eveneens verleden tijd. Tot aan hun huwelijk gingen ze veelal in de boetschuur werken. Voor dit werk werden personen van het vrouwelijk geslacht gevraagd, omdat ze precies en goedkoop werkten. De boetsters hadden tot taak het repareren van de gaten in de netten. De carrière van de boetster had in het begin hetzelfde

karakter als die van een afhouder. Een beginnelinge heette koffiemeisje. Zij kwam in dienst door de hoofdboetster te vragen of er een plaatsje vrij was. Vele hoofdboetsters waren zelfstandige bazinnen. Rederijen waren vaak te klein om er een eigen boetploeg op na te houden. Ook bij grote rederijen, die wel zo'n afdeling hadden, was de hoofdboetster invloedrijk. De reder had weinig in te brengen bij het bepalen van het arbeidstempo of de werktijden. De middagpauze duurde vaak anderhalf uur. In die tijd werden de kinderen van de getrouwde boetsters verzorgd en het huis schoongehouden. De meeste reders wilden wel rekening houden met de huishoudelijke verplichtingen en anders zorgde de hoofdboetster daar wel voor.

Het werk van een koffiemeisje was heel gevarieerd. Mevrouw de Jonge over haar eerste dag: 'Ik moest gelijk helpen om de kopjes en de ketel mee te nemen naar de Maassluisdijk. Wat een eind lopen. Daar

Een dienstbode temidden van de heer en vrouw des huizes, ca. 1900.

aangekomen, moest ik thee halen. Bij de waterstoker in de Twee Vriendenstraat kreeg je dan heet water en dan weer terug. Ondertussen trok de thee'³⁹. Daarnaast was er de zorg voor andere klusjes. Ze haalde boodschappen voor de andere boetsters, gaf het stopgaren aan, ruimde de rommel op en maakte de toiletten schoon, als die er tenminste waren. Het koffiemeisje moest ook gaan kijken welke schepen er binnen kwamen, zodat de hoofdboetster het werkrooster voor de volgende dag kon samenstellen. De meeste ervaring deed het meisje op in de praktijk. De boetsterscursus in de Visscherijschool bestond toen nog niet. In het begin werd menig keer in de vingers gesneden. Dan konden er kloven ontstaan, die door de branderige netten veel pijn gaven. Dit ongemak duurde vaak de hele winter of zomer. Na verloop van tijd werd de vaardigheid groter, zodat het tempo beter aan de andere boetsters kon worden aangepast. Elke reder had belang bij goed gerepareerde netten tijdens de haringteelt. Kapotte netten betekenden slechte vangsten. Om sociaal misbruik in het drukke zomer- en herfstseizoen in te dammen wanneer na slecht weer de ernstig toegenomen

netten van de loggers kwamen, werd in 1889 een maximale werktijd van 11 uur vastgesteld: van 's morgens 7 tot 's avonds 6 uur. Beperkt overwerk voor de boetsters boven de 16 jaar was in de zomertijd toegestaan. Men hield zich er zelden aan. Minder werkuren betekenden minder inkomsten. In de zomertijd werd na de vrije zondag om middernacht begonnen. Oud-boetster Van der Linde zegt hierover: 'De natte vleten in de herfst gaven altijd extra drukte. Dan was het dikwijls overwerken. Dat mocht onder de 16 jaar niet. Er was ook al een visserij-inspectie en als die kwam, werden de jonge meisjes vlug weggestopt achter het want of op de reepzolder'⁴⁰.

De meisjes gingen werken om dezelfde reden als waarom de jongens naar zee vertrokken: elk extra inkomen was welkom thuis. Voordat een meisje zich een vol-leerd boetster kon noemen, waren wel 4 of 5 jaar verstreken. Tot aan dat tijdstip verdiende ze 2 cent per uur. Voor een werkweek van 55 uur betekende dat 1 gulden en 10 cent. Hoewel de verdiensten dus laag waren, vergoedde de gezelligheid van vrouwen-onder-elkaar in de boetschuur veel. Oud-boetsters zijn zonder uitzondering heel positief over hun vroegere werk: 'Je had er een vrij leven met dat boeten. Je was onder elkaar. Zingen deden we veel, altijd van die mooie liederen, echt gezellig'⁴¹. De hoofdboetster hield echter de discipline strak, maar als daarentegen de vader, vrijer of man van een boetster voor 48 uur binnen was dan mocht, als het even kon, best een middag vrij worden genomen. Lang niet altijd werd het werk op de boetzolder gedaan. In de zomer en de herfst werden de netten buiten geboet. In Vlaardingen gebeurde dat onderaan de Maassluisdijk. Tot laat in het jaar werden de netten op staken in het weiland gehangen. Het werk op het land was lang niet altijd even prettig. De hele zomer stonden de meisjes in de zon. Luchtige kleding was onbekend in die tijd. In de herfst stond je in weer en wind. De vele rokken boden dan slechts geringe bescherming tegen beroepskwalen als rheumatiek. Slechts bij uitzondering werd tijdens een regenbui een schuilplaats opgezocht. De tijd dat er niet werd gewerkt, leverde immers loonsvermindering op. Na een flinke regenbui stonden de boetsters dan tot hun enkels in de modder. Het moment waarop de werkzaamheden naar de boetschuur werden verplaatst, stelde de reder liefst zo lang mogelijk uit. De netten

moesten dan immers met een lier opgetakeld worden. Dat kostte tijd, geld en mankracht. Het boeten was geen seizoenwerk, maar ging in de winter gewoon door. Op de boetzolder was het vaak stoffig en koud. Een toilet ontbrak veelal. De kachel kon de kou niet buiten houden. Daarom hoorde een stoofje tot de vaste uitrusting van de boetsters. Dan hadden ze tenminste warme voeten.

Het verdienen van geld nam een belangrijk deel van de tijd van een vissersmeisje in beslag. Toch vonden velen het niet meer dan een tussenstation tussen school en huwelijk. In haar vrije tijd hielp ze moeder in de huishouding en zo leerde ze alle noodzakelijke dingen die ze binnenkort zelf zou moeten doen. Huishoudelijk werk werd door de meisjes ook verricht bij andere, gegoede gezinnen. Zo was Petronella Post, dochter van een arme kuiper, voor haar huwelijk als werkster in dienst bij verschillende families in de stad. In een onderwijzersgezin verdiende ze zelfs 60 cent voor een werkdag van 7 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds. In de vastentijd mocht een rooms-katholiek op vrijdag geen vlees eten. Na een dag van hard werken, kreeg het dienstertje dan te horen: 'Sorry Pietje, maar jij mag toch geen vlees, jammer'. De reactie dat ze wel wat anders mocht eten, had geen enkele zin, want dat werd niet gekocht. Een dag extra hard werken om een uur eerder klaar te zijn, werd beoordeeld met: 'Je hebt er zeker weer met je pet naar gegooid, je vrijer is zeker weer binnen'⁴². De tijden waren hard . . .

Na de catechesatie of de zondagse kerkgang werd vaak in groepjes door de stad gelopen. Op die manier legden een jongen en een meisje het vaak met elkaar aan. De ouders hoefden daar niets van te weten. Boetsters trouwden (hoe kon het in Vlaardingen bijna anders) met een visser of een kuiper. Nadat de jongen thuis was voorgesteld, begon de 3 jaar durende verlovingstijd. Een groter deel van het geld dat gewoonlijk thuis werd afgedragen mocht nu zelf worden gehouden. Het huwelijk werd meestal in december gesloten als de matroos thuis en net uitbetaald was. Daarvan kon een klein feestje en nog wat huishoudelijke spullen worden bekostigd. De meeste getrouwde vrouwen kregen binnen een jaar een 'visserskind' en gaven dan het boeten eraan. Op de boetzolder zag men dan ook veel jonge meisjes en oudere vrouwen. Alleen in de drukke

tijd werden de kinderen bij oma of de oudste dochter gelaten en ging de gehuwde boetster helpen⁴³.

De weeskinderen

Het is bekend dat het beroep van visser gevaarlijk is. Vissers zijn op zee overgeleverd aan de grillige natuurelementen. Behalve de onberekenbare elementen van weer en water zijn soms ook de toegepaste vangtechnieken oorzaak van ongelukken. De vissersvrouw was in haar zorg voor het welzijn van het gezin niet te benijden. Zoals altijd waren er in deze bedroevende omstandigheden nog wel gevallen die het nog slechter hadden. Bij het wegvallen van de kostwinner lieten de materiële zorgen zich veelal onmiddellijk kennen. Vissersweduwen en -wezen leefden in een toestand die elke beschrijving tart. De vis werd soms te duur betaald . . . Tijdens najaarsstormen kregen bij menig vissersvrouw angstige gevoelens dan ook de overhand: 'Ja, als het dan had gestormd, dat was verschrikkelijk, dan had je geen leven, zo'n klein scheepje op zo'n grote zee. Als dat maar goed ging'⁴⁴. En soms liep het inderdaad niet goed af.

'Ook nu had de torenwachter een schip gezien op de Nieuwe Waterweg. Normaal werd de rode bal in de kerktoeren opgehangen. Nauwelijks was dat gebeurd of de jeugd riep: 'Een bal op! Een bal op!' Op dat geroep

Keurig aangeklede weeskinderen bij het regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, 1923.

begon het hart van de vissersvrouwen sneller te kloppen. Menig spijbelend kind vroeg: 'Moeder, als 't vader is, krijgen we dan lekkere vleet!' Het ontbreken of halfstok hangen van het vaantje van een binnenkomend schip betekende dat er iets mis was. Plichtsgetrouw rapporteerde de torenkijker dan de aankomst met de boodschap: 'Vrouwen niet naar buiten' in plaats van 'Vrouwen zo en zo laat naar buiten'. Kwam vervolgens de dominee om de hoek van de straat dan was dat als een rouwadvertentie voor vrouw en kind. 'Ach arme vrouw, sedert 3 weken zijt gij al weduwe, dartelende kinderen gij zijt vaderloos. En gij, kleine zuigeling aan moeders borst, gij blikte zoo lagchend op, gij kind zult uw vader nooit gezien hebben'⁴⁵.

Ligthart beweert in zijn boek dat vissersweduwen geen stap terug hoefden te doen en niet voor de bedeling de hand hoefden op te houden. Zij zouden een uitkering krijgen, waarop weduwen immers recht hadden. Een uitkering waarvoor de vissers tijdens hun leven hadden gespaard. In 50 jaar had het in 1877 daarvoor opgerichte Vissersweduwen- en wezenfonds (VWWF) 500.000 gulden uitgekeerd. Dit cijfer vormde volgens Ligthart een schrille tegenstelling met de voorstelling die in het toneelstuk 'Op Hoop van Zegen' van de achterlijke en verpauperde vissers werd gegeven. Alsof hun weduwen en kinderen straks afhankelijk waren van de klikjes die van des reders tafel overbleven⁴⁶. Helaas voor Ligthart gaf 'Op Hoop van Zegen' op dit gebied een maar al te juist beeld over de toestand van de nabestaanden. Pas in 1919 werd de Zee-ongevallenwet van kracht, die de weduwen 70 procent van het laatst verdiende loon garandeerde. Tot die tijd gold ook in de visserij een ongekende bedrijfsvrijheid zonder voorzieningen. Wat er kon gebeuren, was volledig afhankelijk van het particuliere initiatief, dat wil zeggen van de vissersgemeenschap zelf. Meestal trachtten kerkbesturen, het gemeentebestuur, collega-vissers en plaatselijke notabelen de nood te lenigen door middel van weldadigheidsacties. Daarnaast bestonden er wel een aantal sociale voorzieningen zoals het Fonds der Visscherij-armen. In 1839 kwam daar het Zee-mansfonds bij. De ondersteuning van 90 cent per week was echter volstrekt onvoldoende. In 1877 werden de zaken serieuzer aangepakt door de oprichting van het VWWF. Deelnemende vissers moesten 1 procent van hun verdiensten in de kas storten. Echter, de uit-

gekeerde bedragen waren ook nu weer volstrekt ontoereikend en werden bovendien slechts gedurende een beperkt aantal jaren verstrekt. De verklaring hiervoor is eenvoudig. De uitkering was te beschouwen als een tegemoetkoming, zodat de eerste jaren overbrugd konden worden. De hoogte van de uitkering was aangepast aan de gezinsgrootte⁴⁷. Direct en officieel deden de meeste reders niets. Ze gaven uit fatsoen aan het VWWF. De reders IJzermans, de Zeeuw, Hoogendijk en Pot hielden hun geld liever in eigen beurs. Reder H. de Korver was hierbij de positieve uitzondering: zijn bijdragen waren regelmatig zelfs hoger dan die van de erkende armeninstellingen⁴⁸. In deze periode werd de weduwe geacht zich voor te bereiden om met eigen arbeid in het levensonderhoud te voorzien.

Naast deze specifiek voor de visserij opgerichte fondsen bestonden ook het Burgerlijk Armbestuur en de Nederlands Hervormde Diaconie. De laatste organisatie kan model staan voor de werkwijze van de kerkelijke armbesturen. Deze hulp werd slechts in uiterste nood gegeven en de bedeelden moesten er eerst zelf om vragen. Sociaal-economische criteria waren er niet. De voornaamste voorwaarde was natuurlijk dat men lid was van de kerk. Een diaken bracht iedere week de uitkering thuis. Hij hield er dan toezicht op dat de bedeelde vrouw een christelijk en arbeidzaam leven leidde, tenminste éénmaal per zondag naar de kerk ging en haar uitkering op een verantwoorde wijze besteedde. Naast geld voorzag de diaconie ook in hulp in natura. Al met al liet de uitkering geen twijfel bestaan over de gevolgen. Een inkomensdaling van 60 procent betekende dat men niet genoeg had om van te leven en te weinig om van te sterven. Het was dan ook geen geruststellende gedachte dat niemand van de honger omkwam. Vooral de hulp van familie, kennissen en burens was van groot belang. Voor armoede schaamde men zich niet en voor het ontvangen van een wettelijke uitkering ook niet. Daar had men immers recht op. Maar bedelen en dank-u-wel zeggen tegen de betere stand omdat de uitkering en de steun van familieleden niet voldoende waren, was onverdraaglijk. Veel vrouwen en kinderen vonden, als ze geluk hadden, een baantje. Bij voorkeur natuurlijk thuis zodat de opvoeding en het huishouden enigszins gecombineerd konden worden met het betaalde werk. Enkele vrouwen openden één van die kleine en bekende winkeltjes.

Scheepsbemannig, uiterst rechts Hugo Kruiniger, ca. 1930.

Weeskinderen vonden onderdak in het Weeshuis. De kinderen werden dan verplicht om te gaan werken. Van elke gulden die ze verdienden mochten ze maar één stuiver houden⁴⁹. De meeste weeskinderen kregen op deze wijze direct of indirect met de haringvisserij te maken. We zullen eens nagaan hoe het de eerdergenoemde familie Kruiniger na 1891 is vergaan. Het levert een beeld op dat zo karakteristiek is voor zoveel vlaardingse gezinnen waarin de kostwinner was overleden.

De familie Kruiniger: weduwe en kinderen

De NVC van 14 november 1891 meldt: 'Maar ook de zee eischte derzelfder dag weer een offer. De logger Albatros, schipper J. van der Linden, kwam gisteren alhier binnen met verlies van één man der equipage: John. Vinc. Kruiniger, die woensdag was overboord geslagen. Terwijl hij met twee anderen stond te pompen, wierp eensklaps een zware stortzee het schip op zijde. De bazaarmast brak en Kruiniger, die niets kon vastgrijpen, werd door het water meegesleurd. Zijn medescheepelingen zagen na het ongeval niets meer van hun ongelukkige metgezel. De man laat een weduwe

met vier kinderen na, waarvan de oudste 17 en de jongste 4 jaar oud is'. Voor de weduwe Johanna Kruiniger-van der Velden en haar kinderen brak nu een moeilijke tijd aan. Het burgerlijk en kerkelijk arm-bestuur gaven samen een minimale ondersteuning van 3 gulden en 50 cent per week terwijl 6 gulden noodzakelijk was. Na 4 jaar hield de ondersteuning op. De weduwe hoorde nog niet tot de armste gezinnen. Het is niet bekend of Kruiniger lid was van het VWWF. Het is ook niet bekend of de drie dochters op school hebben gezeten. Zoon Hugo zat bij meester Koster op de RK Parochieschool, zodat tenminste enige vaardigheid verkregen werd in lezen, schrijven en rekenen. De 3 dochters gingen in ieder geval snel na het overlijden van hun vader werken. Eén bij de NV Hollandia, de ander als boetster en de laatste als naaister voor 2 gulden en 40 cent per week. De zus bij de Hollandiafabriek verdiende het meest. Zoon Hugo ging tot zijn twaalfde jaar naar de Kostelooze School. Na schooltijd hielp hij met allerlei klusjes om nog een paar stuivers extra te verdienen. Weduwe Kruiniger vond zelf werk in de bokkingrokerij van Kornaat. Tevens verdiende ze nog 15 cent per week bij door te zorgen voor het onderhoud en het aansteken van de lantaarn die aan het huis was bevestigd. Olie, lucifers en smeermiddelen werden in mindering gebracht. Op die manier hoefde het gezin geen honger te lijden, maar het was een toestand die het beste als bittere armoede omschreven kan worden. Zoon Hugo moest nog in hetzelfde jaar waarin zijn vader op zee bleef langs de deuren aardappelschillen ophalen. Van de opbrengst werd een winterjas gekocht. Hij is ook menig keer met een emmer naar de Spijskokerij in de Paterstraat gegaan. Twee dagen in de week werd daar soep en brood uitgereikt aan behoeftige burgers. Daarvoor werden de zogenaamde soepbrieven uitgegeven en verkocht aan weldoeners en charitatieve instanties. Weduwe Kruiniger kon elke zondagmiddag om 4 uur de etensresten bij de familie IJzermans ophalen aan de dienstingang van de kapitale, witte villa aan de Schiedamseweg. De meisjes vonden werk in de nevenbedrijven van de visserij, maar van de jongens werd verwacht dat ze naar zee gingen. Op twaalfjarige leeftijd ging Hugo voor het eerst naar zee, uiteraard als afhoudertje, op de VL 176. In 1926 was hij schipper op de VL 112. Een volgende generatie visserskinderen die leefde en werkte 'Op Hoop van Zegen' was groot geworden.

Noten

- 1 Dit artikel is een onderdeel van mijn afstudeerscriptie 'Op hoop van zegen, het leven en werken van Vlaardingse vissersgezinnen omstreeks 1900' in het kader van mijn studie aan de lerarenopleiding ZWN te Delft.
- 2 A. G. Ligthart, de Vlaardingers en hun haringvisserij (Zaltbommel 1966), blz. 9-11. A. van Roon. Halen maar! (Bussum 1975), blz. 7-11.
- 3 A. Lambrechts, Vissersvrouw (Vlaardingen 1979), blz. 13. A. van der Veen, Visserskind (Vlaardingen 1979), blz. 6-8.
- 4 Interview met de heer Eef Kruiniger.
- 5 Ligthart, a.w., blz. 13-16. Van der Veen, a.w., blz. 6-10.
- 6 M. D. den Admirant, Kinderarbeid in Vlaardingen in de negentiende eeuw. In: Nederlandsche Historiën 13 (1979), blz. 163-166.
- 7 Van der Veen, a.w., blz. 9.
- 8 H. K. van Minnen, Een Vlaardings gezin rond 1900. Liefde, leed en welvaart in het dagelijks leven. Vlaardingen, 1978.
- 9 Ligthart, a.w., blz. 24-29.
- 10 Van Roon, a.w., blz. 7-11.
- 11 K. Groen, Voor het eerst naar zee, oktober 1912. In: Nederlandsche Historiën 15 (1981) blz. 171-176.
- 12 D. C. Visser, Ameland z.p., z.j.
- 13 A. Knottenbelt, Het Wetsontwerp op de kinderarbeid voornamelijk met het oog op de zeevisserij. In: Nieuwe Vlaardingsche Courant (NVC), 24 juni 1885.
- 14 Ibidem.
- 15 Ligthart, a.w., blz. 24.
- 16 Visser, a.w., blz. 9.
- 17 Visser, a.w., blz. 19.
- 18 Van der Veen, a.w., blz. 13-16.
- 19 Knottenbelt, a.w., blz. 5.
- 20 Ligthart, a.w., blz. 31.
- 21 Van der Veen, a.w., blz. 15.
- 22 Van der Veen, a.w., blz. 16.
- 23 J. P. van de Voort, Vissers van de Noordzee ('s-Gravenhage 1975), blz. 88.
- 24 A. Hoogendijk, De grootvisserij op de Noordzee (Haarlem 1893) blz. 163. Van der Veen, a.w., blz. 11 en 17.
- 25 Rapport der commissie benoemd inzake hygiënische toestanden aan boord van vissersschepen, uitgebracht op het vijftiende congres voor volksgezondheid op 23 en 24 oktober 1910, gehouden te Leiden (Zwolle 1910), blz. 45.
- 26 H. van der Linde, De Monsterrol (Vlaardingen 1906), blz. 9-10.
- 27 Ligthart, a.w., blz. 29-30. Van de Voort, a.w., blz. 78-79.
- 28 Van de Voort, a.w., blz. 78-79.
- 29 Ligthart, a.w., blz. 30. Rapport, a.w., blz. 17. Van de Voort, a.w., blz. 78-85.
- 30 Rapport, a.w., blz. 18-19.
- 31 Ibidem.
- 32 Rapport, a.w., blz. 31.
- 33 H. van der Linde, a.w., blz. 10.
- 34 Rapport, a.w., blz. 31.
- 35 Hoogendijk, a.w., blz. 103-104.
- 36 Van der Veen, a.w., blz. 12.
- 37 Hoogendijk, a.w., blz. 93.
- 38 Deze gegevens zijn gebaseerd op: Hoogendijk, a.w., blz. 93; Van der Linde, a.w., blz. 10; Rapport, a.w., blz. 31. Rapport der commissie tot onderzoek naar het leven van schepelingen aan boord. In: Tijdschrift voor Geneeskunde 1904 I, blz. 1315-1387; J. Schipper, Arbeidscontract voor de visserij (Assen 1908), blz. 12. Van de Voort, a.w., blz. 75-76, 82.
- 39 H. de Jonge, Van want weten, herinneringen van een boetster 1927-1940 (Vlaardingen 1973), ongenummerd.
- 40 Ibidem
- 41 Ibidem
- 42 Interview met mevrouw J. P. Hertog-Kruiniger, de heer E. Kruiniger en de heer J. Muis.
- 43 Lambrechts a.w., blz. 11.
- 44 Lambrechts a.w., blz. 19.
- 45 P. J. Kikkert, Een bal op! Een bal op! De visschersweduwe te Vlaardingen. In: Lector voor de huiskamer (z.p. 1857), blz. 94-96.
- 46 Ligthart, a.w., blz. 69-74.
- 47 Van de Voort, a.w., blz. 74-77.
- 48 Interview met de heer J. Muis. Ligthart, a.w., blz. 69-74.
- 49 Van der Veen, a.w. blz. 19.